

Verbul latin în familia lexicală romanică: *trahō, trahere, traxī, tractum*

The latin verb within the romance lexical family: *trahō, trahere, traxī, tractum*

Silvia PITIRICIU

Universitatea din Craiova, str. A.I. Cuza nr. 13

200585 – Craiova

spitiriciu@yahoo.com

Abstract

The Latin verb had an important role in creating the Romance lexical family: it was the base for derivation and it developed its own lexical family later inherited in Romance languages whether we talk about nouns, adjectives, verbs or adverbs. Trahō, trahere, traxī, tractum, inherited in Romance languages, underwent a process of regularization in point of its forms: tractō, tractare, tractavi, tractatum, a first conjugation verb. The verbs formed by means of prefixation constituted the bases of a series of Latin lexical microfamilies which have correspondents in each Romance language. The newly-formed terms, borrowed from Latin into Romance languages, at different moments, depending on various historical and geographical conditions, followed the Latin pattern. Derivational morphology is defining for the large Romance lexical family. The semantics of both the initial and the derived forms reflect the history of work, of ancient human occupations.

Key words: verb, Latin, Romance lexical family, derivation, evolution.

Cuvinte-cheie: verb, latină, familie lexicală romanică, derivare, evoluție.

Latina se regăsește în limbile romane la nivelul lexicului curent prin numeroși termeni. Dintre aceștia face parte verbul *trahō, trahere, traxī, tractum*, cu o bună reprezentare lingvistică atât la nivelul expresiei, cât și semantico-stilistic. Complexitatea lui se identifică în profilul lingvistic pe care îl cunoaște în toată aria romanică: verb de mișcare, polisemantic, moștenit din latină în limbile romane, bază de derivare pentru alte verbe, dar și pentru substantive, adjective, adverbe, cu o bogată frazeologie prin locuțiuni și expresii. Cercetarea istoriei și a evoluției lui în latină, apoi trecerea în limbile romane (dintre care ne-am oprit la franceză, italiană, spaniolă, portugheză și română) ne-a permis observarea afinităților fonetico-morfologice și semantice la nivelul derivatelor, evoluția formelor în timp, felul în care s-a încheiat familia lexicală romanică. Având un caracter descriptiv și aplicativ, cercetarea s-a făcut prin analiza și compararea formelor și a sensurilor, prin sintetizarea elementelor definitorii pentru familia lexicală romanică.

1. Etimologia obscură a verbului trimite spre rădăcina indo-europeană *tragh-*, *dragh* [1], cf. v. isl. *draga*, v. engl. *dragan* „a trage” [2], identificabile în formele latine – verbe la infinitiv, participii perfecte, substantive, adjective, chiar adverbe – care au trecut ulterior în limbile romane. Verbul *trahō, trahere, traxī, tractum* se formează pe rădăcina indo-europeană. Sensurile lui au în comun mișcarea în spațiu: 1. „a trage cu forța”, „a târi cu sine” 2. „a lua cu forța” 3. (fig.) „a atrage” 4. „a atrage la sine” 5. „a trage (scoțând)” 6. „a trage (strângând)” „a strânge” 7. „a trage lungind”, „a întinde”; mișcarea în timp: 8. (fig.) „a prelungi”; existența: „a o duce”, „a dura” [3]. Și derivatele înrudite cu verbul latin privesc mișcarea ori anumite caracteristici ale ei, instrumentele cu care se realizează: s.f. *tragula, -ae* „lance” (la galli și la hispani prevăzută cu o curea, cu care se putea trage înapoi), ulterior cu sensurile de „greblă”, „plasă de pescuit”; s.f. *traha, -ae* „un fel de tăvălug de treierat (scândură de lemn lată și groasă, cu dinți de fier dedesubt, trasă peste spicele de grâu pentru a le desface boabele”; adj. *traxas, -ācis* „care trage totul la sine”, „jecmănit” [4].

Verbul de conjugarea I *tractō, tractare, tractavi, tractatum* (cu formele de bază regulate) se raportează la *trahō, trahere, traxī, tractum*. Sensurile verbului regulat sunt supuse aceluiași proces de evoluție: de la sensul propriu: 1. „a trage cu forța”, „a târî” 2. „a atinge cu mâna”, „a pipăi” 3. „a mânui”, „a lucra”, la sensuri figurate: 4. „a lua asupra sa” 5. „a trata pe cineva” 6. „a trata un subiect”, „a expune” [5]. Din familia sa lexicală fac parte substantive cu diferite sensuri: s.m. *tractus, -ūs* 1. „tragere”, „târâre” 2. „dâră” 3. „durată de timp”, „perioadă” 4. „desfășurare în timp”, „curs lent”, „încetineală”; adj. *tractus* (fig.) „care se desfășoară continuu”, adj. *tractōrius* „de tras”, adj. *tracticius* „târât”; s.f. *tracta, -ae* „aluat în foaie”, „foitaj”; adj. *tractābilis* 1. „de care te poți atinge”, „palpabil” 2. „de care te poți folosi”, „maniabil” 3. (fig.) „de care te poți apropia”, „apropiat”; s.f. *tractābilitas, -ātis* „ușurință de prelucrare a materialului de lucru”; adv. *tractābiliter* „fără împotrivire”, „ușor”; s.m. *tractātor, -ōris* 1. „maseur” 2. „cel care tratează”, „cel care se ocupă cu un studiu”; s.n. *tractātorium, -iī* „sală de deliberări”; s.f. *tractātrix, -īcis* „femeie care face masaj”, „maseuză”.

Termenii din familia lexicală a verbului *tractō, tractare, tractavi, tractatum* au sensuri care dezvăluie istoria muncii, îndeletnicirile și practicile din comunitățile arhaice din Antichitate și de mai târziu. Evoluția semantică se poate observa prin trecerea de la mișcarea fizică (prin tragere, târâre) spre componenta intelectuală (gândire, expunere, discurs).

2. În limbile romanice, verbul latin este moștenit: fr. *traire, traîner, traîner*; it. *trarre, trainare*; sp. *traer, traje*; port. *trair, trazer*; rom. *trage* [6]. Termenii descendenți, unii – împrumuturi latine din secolul al XII-lea până în secolul al XX-lea –, alții moșteniți, urmează un model derivațional în fiecare limbă romanică, alcătuind familii lexicale pe diferite niveluri.

a. lat. *attrahō, attrahere, attraxī, attractum* „a atrage la sine” se regăsește în it. *attrarre* (moștenit); fr. *attirer*, sp. *atraer*, port. *atrain* (sec. XV); rom. *atrage* (sec. XX). Din familia lui [7] fac parte microfamilii raportate la substantivul *attractiō, -ōnis*, de care sunt legate fr. *attraction*, it. *attrazione*, sp. *atraccion*, port. *atracção*, rom. *atrație* [8]; la adjectivul *attractivus*: fr. *attractif*, it. *attrattivo*, sp. *atractivo*, port. *atractivo*, rom. *atractiv* [9].

b. lat. *abstrahō, abstrahere, abstraxī, abstractum* „a târî cu sine”, „a răpi”, „a duce cu forța”, apoi „a despărți”, „a separa” se regăsește în fr. *abstraire*, it. *astrare* (sec. XIV), sp. *abstraer*, port. *abstrair* (sec. XVI), rom. *abstrage* [10]. De substantivul *abstractiō, -ōnis* sunt legate: fr. *abstraction*, it. *astrazione*, sp. *abstracción*, port. *abstracção*, rom. *abstracție, abstracțiune*; de adjectivul *abstractivus*: fr. *abstrait*, it. *astratto*, sp. *abstracto*, port. *abstracto*, rom. *abstract* [11].

c. lat. *contrahō, contrahere, contraxī, contractum* „a aduna o mulțime”, „a strânge”, apoi „a restrânge”, „a reduce” se regăsește în it. *contrarre* (moștenit), sp. *contraer* (sec. XV), port. *contrair* (sec. XVII), rom. *contrage* (sec. XIX) [12].

d. lat. *dētrahō, dētrahere, dētraxī, dētractum* „a trage”, „a smulge”, „a târî”, apoi (fig.) „a deprecia”, „a discredita” se regăsește în sp. *detraer*, port. *detrain* (sec. XV), it. *detrarre* (sec. XVI). Din aceeași familie face parte substantivul *detractiō, -ōnis*, regăsit în fr. *détraction*, it. *detraxione*, sp. *detracción*, port. *detracção*; adjectivul *detractor*, identificabil în fr. *détracteur*, it. *detrattore*, sp., port., rom. *detractor* [13].

e. lat. *distrahō, distrahere, distraxī, distractum* „a trage din toate părțile”, „a smulge”, „a diviza”, „a separa” se regăsește în fr. *distrare*, it. *distrarre, distreure* (sec. XIV), sp. *distraer* (sec. XV), port. *distrain* (sec. XVI). Din aceeași familie [14] face parte substantivul *distractiō, -ōnis*, regăsit în fr. *distraxion*, it. *distraxione*, sp. *distracción*, port. *distracção*, rom. *distracție* [15].

f. lat. *extrahō, extrahere, extraxī, extractum* „a trage afară”, „a scoate din”, „a smulge” se regăsește în it. *estrarre* (moștenit), fr. *extraire* (sec. XV), sp. *extraer*, rom. *extrage* (sec. XVIII), port. *extrair* (sec. XIX). De substantivul *extractiō, -ōnis* sunt legate fr. *extraction*, it. *estrazione*, sp. *extracción*, port. *extracção*, rom. *extracție*; de adjectivul *extractus*: fr. *extrait*, it. *estratto*, sp. *extracto*, port. *extracto*, rom. *extract* [16].

g. lat. *retrahō, retrahere, retraxī, retractum* „a trage înapoi”, „a trage din nou” se regăsește în sp. *retraer* (moștenit), it. *ritrarre* (sec. XIII), rom. *retrage* (sec. XVIII). Din aceeași familie face

parte verbul *retractō, retractere, retraxī, retractum* regăsit în fr. *rétracter*, it. *ritrattare*, sp., port. *retractar*, rom. *retracta*; substantivul *retractiō, -ōnis*, de care sunt legate fr. *rétraction*, it. *ritrattazione*, sp. *retractación*, port. *retractação* [17].

Alte verbe derivate din *trahō, trahere, traxī, tractum* „a trage de jur împrejur”; *intertrahō, intertrahere, intertraxī, intertractum* „a sustrage”; *intrahō, intrahere, intraxī, intractum* „a aduce după sine”; *obtrahō, obtrahere, obtraxī, obtractum* „a ponegi”, „a defăima”; *pertrahō, pertrahere, pertraxī, pertractum* „a târi”, „a trage”, „a atrage într-un loc anume”; *protrahō, protrahere, protraxī, protractum* „a trage înainte”, „a scoate afară trăgând”; *subtrahō, subtrahere, subtraxī, subtractum* „a trage de dedesubt”, „a trage în jos”; *supertrahō, supertrahere, supertraxī, supertractum* „a trage deasupra”.

3. Verbul românesc *a trage*, atestat în sec. al XVI-lea, în Psaltirea Hurmuzaki [18], provine din lat. pop. **tragēre*, varianta vulgară a lui *trahēre* [19] sau forma alterată a lui *trahēre*, din latina clasică, sub influența lui *agere* (prin analogie *tractus – actus*), cf. megl. *trag, tradziri*, istr. *trǣgu, trǣs*, arom. *trag, trașu, traptu, tradzire* [20]. Semantica verbului moștenit a evoluat în fiecare limbă romanică. Română actuală îl înregistrează cu numeroase sensuri: I.1. „a face efortul de a mișca, de a deplasa pe cineva sau ceva, apucându-l și îndreptându-l spre sine sau spre un anumit loc”; „a întinde”, „a încorda un fir, o sfoară” 2. „a duce”, „a târi”, „a pune în mișcare” 3. „a se opri undeva spre a fi găzduit”, „a se îndrepta către...” II.1. „a scoate”, „a smulge”, „a extrage” 2. „a reține”, „a opri” 3. „a inspira” 4. „a sorbi”, „a bea” III. „a trasa”, „a desena” IV. „a bate”, „a lovi”, „a plesni” V. „a învălui pe cineva” VI. „a descinde din...” „a proveni de la...”; fig. „a îndura”, „a suporta”, „a ispăși”, „a tinde”, „a fi atras către”; înv., pop.: „a face să vină”, „a îndemna”, „a atrage”, „a avea greutatea de...” „a se da la o parte”, „a se diminua” [21].

Româna a dezvoltat procedeul derivării. Unele creații interne verbale sunt formate prin prefixare: *atrage* (*a-* + *trage*), *contrage* (*con-* + *trage*), *retrage* (*re-* + *trage*), după modelul francez. Cele mai multe creații interne sunt însă formate prin sufixare: verbele *tărăgăna* (*trage* + *-ăna*), *abstractiza* (*abstract* + *-iza*), substantive precum: *abstractism* (*abstract* + *-ism*), *abstragere* (*abstrage* + *-re*), *distragere* (*distrage* + *-re*), *extragere* (*extrage* + *-re*), *tragere* (*trage* + *-re*), *tărăgănare* (*tărăgăna* + *-re*), *tărăgăneală* (*tărăgăna* + *-eală*), *trăgaci* (*trage* + *-aci*); adjective: *atrăgător* (*atrage* + *-ător*), *trăgător* (*trage* + *-ător*), *abstractizant* (*abstractiv* + *-izant*).

O serie de termeni descendenți ai verbului *a trage* au intrat în română ca împrumuturi din franceză sau/și latina savantă: *atrăție* (< fr. *attraction*), *atractiv* (< fr. *attractif*, lat. *attractivus*), *abstrage* (< fr. *abstraire*, lat. *abstrahere*), *abstrăție* (< fr. *abstraction*, lat. *abstractiō, -onis*), *abstrăționism* (< fr. *abstractionnisme*), *extrage* lat. *extrahēre*), *extrăție* (< fr. *extraction*, lat. *extractiō, -onis*), *extractiv* (< fr. *extractif*), *distrage* (< fr. *distraine*, lat. *distrahere*), *detractor* (< fr. *détracteur*, lat. *detractor*), *retracta* (< fr. *rétracter*), *sustrage* (< fr. *soustraire*).

4. *Trahō, trahere, traxī, tractum* este un verb latin vechi, cu o evoluție spectaculoasă, stând la baza unei mari familii lexicale romanice formate pe parcursul câtorva secole. Semantica verbului latin este o dovadă a evoluției de la sensul propriu, care presupune concomitența unor acțiuni (a trage scoțând, apoi a scoate; a trage strângând, apoi a strânge; a trage lungind, a întinde), la sensuri figurate, care privesc componenta intelectuală (gândire, relaționare, discurs). Importanța lui crește în măsura în care, asemenea altor verbe latine neregulate, a generat verbul regulat de conjugarea I *tractō, tractare, tractavi, tractatum*, la rândul lui, bază de derivare pentru mulți termeni, substantive, adjective, verbe, adverbe. Modelul de derivare latin este preluat de fiecare limbă romanică, prin creații interne ori prin împrumuturi. Evoluția formelor și a sensurilor este diferită în fiecare limbă romanică în funcție de condițiile specifice, istorico-geografice, culturale. Se remarcă varietatea prefixelor latine păstrate în toată aria romanică: *a-, abs-, con-, circum-, de-, dis-, ex-, inter-, intra-, ob-, per-, re-, super-*, a sufixelor cu forme apropiate, care denotă originea comună: *iv-, if-, ivo-; ion-, ione-, ie-; tor-, teur-, tore-* etc. Derivatele romanice sunt echivalente, atât formal, cât și semantic. Constituirea familiilor lexicale pornind de la verbului latin are loc în secolele al

XIII-lea și al XIV-lea în franceză și în italiană, în secolele al XIV-lea – al XVII-lea în spaniolă și portugheză, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în română. Nu toate formele verbale derivate din latină se regăsesc în limbile romanice. De exemplu: *circumtrahere*, *intertrahere*, *intrahere*, *obtrahere*, *supertrahere* s-au pierdut. Verbele regulate având șanse mai mari de a deveni baze de derivare, au sporit familiile lexicale din fiecare limbă romanică. Româna, spre exemplu, nu a preluat verbul *detrahō*, *detrahere*, ci a *detracta* cu derivatele sale. În secolul al XIX-lea este remarcabilă influența francezei asupra românei. De altfel, limbile romanice au exercitat influențe unele asupra altora, date fiind condițiile culturale, spațiul geografic, factorul social etc.

Referințe

1. Cf. Pokorny, *tragh*, 1089, apud Watkins, 2000: 93.
2. EM: 699.
3. Guțu, 2003: 1348.
4. Idem, ibidem.
5. Guțu, 2003: 1346.
6. <http://en.wiktionary.org/wiki/traho>
7. Din familia lexicală latină fac parte și alți termeni: vb. *attrectō*, *attrectare*... „a atinge cu mâna”, „a pipăi”, (fig.) „a pune mâna pe ceva”; s.f. *attrectātiō*, *-ōnis* „atingere”; s.m. *attrectātor*, *-ōris* „cel care pipăie”; s.m. *attrectātus*, *-ūs* „atingere” (Guțu, 2003: 132)
8. DELLR: 63.
9. DELLR: 63.
10. DELLR: 28.
11. DELLR: 28.
12. DELLR: 114.
13. DELLR: 140.
14. Din familia lexicală latină fac parte și s.m. *distractor*, *-ōris* „cel care trage în părți diferite”; s.m. *distractus*, *-ūs* „rupere (reziliere) a unui contract”; adj. *distractus* „foarte ocupat (tras în toate părțile)”, cf. Guțu, 2003: 395.
15. DELLR: 150.
16. DELLR: 177.
17. DELLR: 374.
18. DEXI: 2039-2040.
19. REW: 734.
20. DER: 800.
21. DEXI: 2039-2040.

Bibliografie

- Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas, 2003.
- Watkins, Calvert, *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*, Boston-New York, Houghton Mifflin Company, 2000.
- Zingarelli, Nicola, *Vocabolario della lingua italiana*, Bologna, Zanichelli, 2003.
- <http://en.wiktionary.org/wiki/traho>

Sigle

- DELLR = Académie Roumaine, Université de Bucarest, *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes* (sous la direction de Sanda Reinheimer Rîpeanu), București, Editura Academiei Române, 2004.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- DEXI = Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editura Arc, Editura Gunivas, 2007.

EM = A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire Étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.

REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Étymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winters Univeristätsbuchhandlung, 1935.

